

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ ПІЗНЬОСЕРЕДНЬОВІЧНОГО ОЗБРОЄННЯ ЧЕРВОНОЇ РУСИ

Пйотр Н. Котовіч

Анотація

УДК 94(4)«13/14»+904:623.444

Стаття присвячена малодослідженій проблемі вивчення розвитку комплексів озброєння, що побували у Червоній Русі. Автор розглянув історію вивчення цієї проблеми від кінця ХІХ ст. Про поважну історико-зброєзнавчу традицію на землях колишньої Червоної Русі свідчать перші колекції середньовічних пам'яток місцевої шляхти, які формувалися ще у ХІХ ст. Фундаментальне значення мають археологічні знахідки. Наразі відомо вже принаймні кілька сотень екземплярів середньовічної зброї. Надзвичайно важливим джерелом для відтворення озброєння також є пам'ятки мистецтва тих часів. Автор розглядає найбільш представницькі артефакти та мистецькі зразки. Подальші перспективи дослідження передбачають комплексне вивчення усіх писемних пам'яток щодо аналізованого регіону, поглиблення дослідження військової іконографії, глибокий аналіз колекцій музеїв, де зберігаються історичні пам'ятки з Червоної Русі.

Ключові слова: Червона Русь, історія озброєння, колекції зброї.

Abstract

Piotr N. Kotowicz

UDC 94(4)«13/14»+904:623.444

THE STATE AND PROSPECTS OF RESEARCH OF THE LATE MEDIEVAL ARMS AND ARMOUR FROM RED RUTHENIA

The paper concerns a not well known problem of late medieval arms and armour from the territory of Red Ruthenia, south-eastern part of Kingdom of Poland. The author discusses the history and state of research on this issue since the late 19th century. He concludes that only studies on complete sources base – written, iconographic and archaeological – could present a real depiction of the medieval military history of this region. The conclusion of this research should lead to the monography referring to the arms and armour of Red Ruthenia.

Keywords: Red Ruthenia, history of arms and armour, collections of historical weapons.

В історії середньовічної військової справи залишилось не так багато настільки малодосліджених регіонів, як Червона Русь. Це значна територія, до якої у період пізнього середньовіччя входили чотири менші територіальні одиниці, а саме: Галицька, Львівська, Перемишльська (Перемиська) і Саницька землі. Після Другої світової війни вони частково опинилися в межах Польщі (Саницька земля та частина Перемишльської землі) і Української РСР, а з 1991 року незалежної України (частина Перемишльської землі, Львівська та Галицька землі) (Рис. 1). Така ситуація призвела до того, що протягом багатьох років ця територія перебувала майже поза зоною досліджень як польських, так і українських чи російських зброєзнавців. Проте це починає змінюватися.

Червона Русь сформувалася внаслідок розпаду Галицько-Волинського (Галицько-Володимирського) князівства після раптової смерті його останнього правителя Юрія II Болеслава Тройденевича в 1339 році. Наступні роки (1340-1349) – це період збройних конфліктів між місцевою знаттю та польським королем Казимиром Великим, якому допомагали угорці, а також литовським князем Любартом, які один за одним заявляли свої права на ці землі¹. Ситуація стабілізувалася після того, як в середині XIV ст. землі колишнього Галицького князівства були поєднані з Польським Королівством, а після смерті Казимира Великого вони потрапляють під угорське правління. Натомість, колишнє Волинське князівство та Поділля опиняються під владою Литви. Остаточно Червона Русь, як пізніше називалась територія колишнього Галицького князівства, була приєднана до Польського Королівства королевою Ядвігою у 1387 році. Однак це було неспо-

Рис. 1. Територія Червоної Русі пізнього середньовіччя (1) і кордони окремих земель (сяніцької, перемишльської, львівської та галицької), які входили до її складу (2).

Опрацював П.Н.Котовіч

кійне місце. Сусідство не завжди дружньої Угорщини та Литви, непевної Молдови і загроза татарської й турецької навали² призводили до того, що середньовічні мешканці цих земель повинні були при собі постійно мати зброю. Ця потреба також підтверджувалась королівським даруванням земель, згідно з яким обдаровувані лицарі, солтиси чи війти мали з'являтися на військовий похід із відповідним арсеналом зброї³.

Таким чином, наприкінці середньовіччя у цих землях було повно зброї, що, на жаль, не надто детально висвітлено ні у книзі А. Н. Кірпічнікова «Военное дело на Руси», виданої 1976 р.⁴, ані у двох монументальних дослідженнях з історії зброї, опублікованих у Польщі наприкінці минулого століття⁵. Із земель Червоної Русі тільки про один релікт – наверш булави XIV ст. зі Звенигороду згадується у першій науковій праці, де обговорюється озброєння XIII-XVI століть⁶. У двох інших наукових розвідках, де йдеться про озброєння в Польському Королівстві в період з середини XIV до кінця XV ст., представлено інформацію щодо Червоної Русі, проте вона запозичена, завдяки ретельному пошуку Яна Шимчака, в основному з письмових джерел⁷. В них лише коротко описана іконографія творів мистецтва, які походять з Червоної Русі або зображення осіб, які пов'язані з цим регіоном⁸. Натомість небагато згадується про зброю тих часів, відому завдяки археологічним дослідженням або ж випадковим відкриттям⁹, тоді як детальний огляд зброєзнавчої історіографії відкриває багаті джерела інформації, яка нас цікавить.

Про поважну історико-зброєзнавчу традицію на землях колишньої Червоної Русі свідчать місцеві колекції середньовічних пам'яток. Уже в першій половині XIX ст. у багатьох маєтках заможних мешканців Східної Галичини сформувалися збірки історичної зброї. Одна з них, що належала князям Любомирським, стала важливою складовою відкритого 1870 р. Музею ім. Любомирських у Львові. До складу цієї колекції, поміж іншим, входило кільканадцять середньовічних мечів частина яких могла походити з території Червоної Русі¹⁰.

Інша багата колекція зброї належала львівському колекціонеру Болеславу Ожеховичу, тодішньому власнику маєтку Кальників біля Перемишля, який у 1919 р. передав місту Львову низку історичних предметів. Серед них була пара лицарських рукавиць у готичному стилі, «що сягають XV ст.», і три мечі періоду від XV ст., клинок одного з яких інкрустований латунним знаком у вигляді рівностороннього хреста, а другий позначений літерою «S»¹¹.

Наприкінці XIX ст., завдяки активному вивченню пізньосередньовічних письмових джерел, з'являються також перші наукові праці про старовин-

У перші роки післявоєнного періоду спостерігався значний застій у дослідженнях пізньосередньовічної зброї як у Польщі, так і в УРСР. Це, в першу чергу, пов'язано зі зміщенням дослідницьких інтересів на військову справу раннього середньовіччя¹⁷. Проте згодом з'являється все більше і більше публікацій про знахідки пам'яток озброєння та кінського спорядження пізнього середньовіччя, які були виявлені на південному сході Польщі¹⁸ та інколи на заході України¹⁹. Іноді ці пам'ятники були неправильно датовані²⁰.

Також проводяться новаторські металографічні дослідження деяких пам'яток культури, знайдених під час археологічних розкопок²¹. Поодинокі пам'ятки з'являються і у важливих наукових працях, присвячених певним елементам озброєння як Польщі²² так і Русі²³.

Рис. 3. Архангел Михаїл у панцірі та з мечем (1) і озброєний вершник у сцені „Зустріч Ісуса Навина з Архангелом” (2) на іконі „Архангел Михаїл” з с. Нагужани (укр. Нагір'яни) (Польща) (за Jara K., Glinianowicz M., Kotowicz P. N. *Ikony...*, рис. 4:2, 5:2).

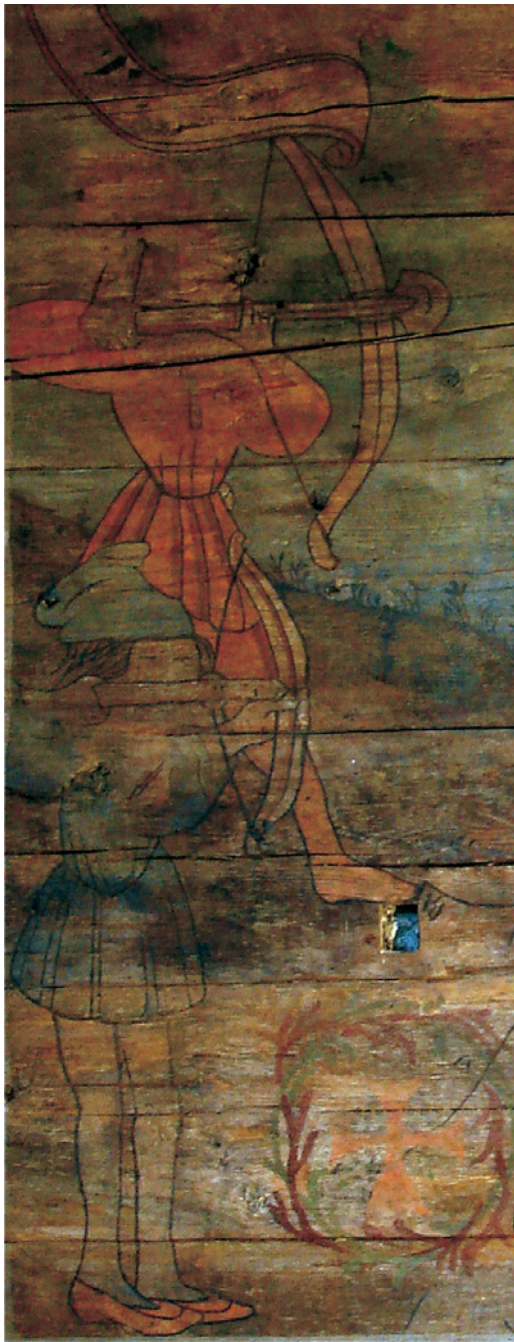

Рис. 4. Арбалетники та лучники (стрільці) в сцені „Мучеництво св. Себастьяна” на стінах костелу в Гачові (Польща) (за Glinianowicz M. Elementy uzbrojenia..., рис. 18).

Рис. 5. Львівський староста Рафал Тарновський герба Леліва (†1441), надгробна плита з базилики св. Духа у Переворську (Пшеворск, Польща). фот. Д. Шувальські.

Рис. 6. Сяніцький староста Вежб'єнта з Браниць герба Гриф (†1425), фрагмент епітафії з фондів Національного Музею в Кракові (за Kaczmarski K. *Poczet starostów sanockich – Sanok*, 2009 – С. 17).

Падіння комунізму та можливість практикувати необмежену кордонами науку протягом останніх тридцяти років викликало різке зростання інтересу до обговорюваних питань не тільки серед польських, але й українських дослідників. Збільшення кількості археологічних розкопок, що проводяться останніми десятиліттями на території середньовічних міст і замків, та значне збільшення кількості вільних знахідок (які часто здобуваються незаконним шляхом чорними археологами) привело до значного збагачення початкової бази новими оригінальними пам'ятками. Публікуються матеріали як старих²⁴, так і нових досліджень та відкриттів²⁵, а також оновлюється аналіз пам'яток, опублікованих раніше²⁶. З'являються нові спроби

інтерпретації зброї, відображеної на мистецьких реліквіях Червоної Русі, пов'язаних з культурою Латинської Європи²⁷ та візантійського кола²⁸. Проте надалі лише поодинокі пам'ятки з території Червоної Русі наводяться у проблемних монографіях, присвячених різним аспектам середньовічної польської, руської чи загальноєвропейської військової справи²⁹. Частіше інформація про червононоруське озброєння з'являється у контексті аналізу письмових джерел³⁰.

Представлений огляд історії вивчення середньовічного озброєння Червоної Русі свідчить про відродження цієї теми останніми роками.

Спробуємо проаналізувати дослідницьку базу, яку ми маємо для майбутніх спроб всебічного відтворення тогочасних мілітарних ресурсів цього регіону.

Зброєзнавство – це міждисциплінарна галузь, яка, крім різностороннього дослідження предметів озброєння та кінного спорядження, включає в себе інтерпретацію письмових та іконографічних джерел. Тільки висновки, зроблені на основі повного аналізу цих трьох груп історичних пам'я-

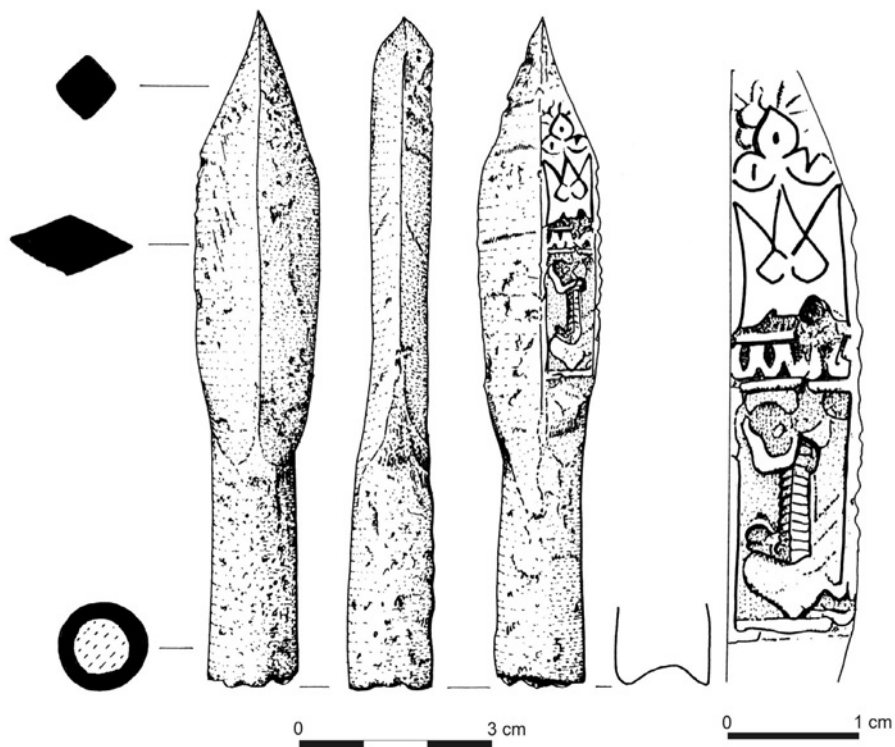

Рис. 7. Прикрашений наконечник болта від арбалета з Кросна (за Kotowicz P. N. Muzyczuk A. Militaria średniowieczne..., рис. 7).

ток, дають підставу для відтворення усіх змін в озброєнні, що відбувались на території, яка нас цікавить.

Письмові джерела містять багаті і ще не повністю пізнані факти про середньовічну зброю Червоної Русі. Велике значення мають королівські документи про дарування, в яких були зазначені військові обов'язки лицарів, вїттів і солтисів в обмін на майно, що їм передавалось³¹.

Не менш важливими є судові записки, міські рахунки, цехові статути, заповіти, списки замкового майна та ряд інших документів³². Значна їх частина була представлена у монументальному багатотомному випуску під назвою «Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tzw. Bernardyńskiego»³³. У цих документах подається латинська, і часом польська, назва озброєння, але, передусім, ми можемо з них дізнатися про облаштування окремих воїнів та зброю, яка зберігалась у містах і замках. Окрім того, зазначені документи містять численні посилання на виробників зброї та її ціни. На перший план тут висувається інформація про найважливіший міський центр Червоної Русі – Львів, але

Рис. 8. Кам'яні артилерійські кулі з археологічних досліджень, які велися на замковому пагорбі в Сяноці і на руїнах замку „Соб'єнь” в с. Монастирець біля Ліська. фот. Д. Шувальські.

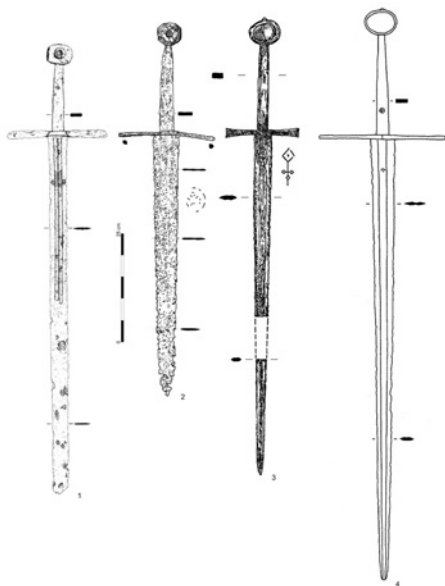

Рис. 9. Пізньосередньовічні мечі, виявлені на території Червоної Русі: с. Динів (1), околиця Яслицьк (2), Радимно (3-4) (1 – за Glinianowicz M., Kotowicz P. N. *Dwa nieznanne...*, *rys. 1:b*; 2 – за Kotowicz P. N., Glinianowicz M. *Późnośredniowieczny miecz...*, *rys. 1:1*; 3 – за Koperski A. *Miecz średniowieczny...*, *rys. 1*; 4 – за Biborski M., Żabiński G. *Two Late Medieval Swords...*, *Fig. 3:b*).

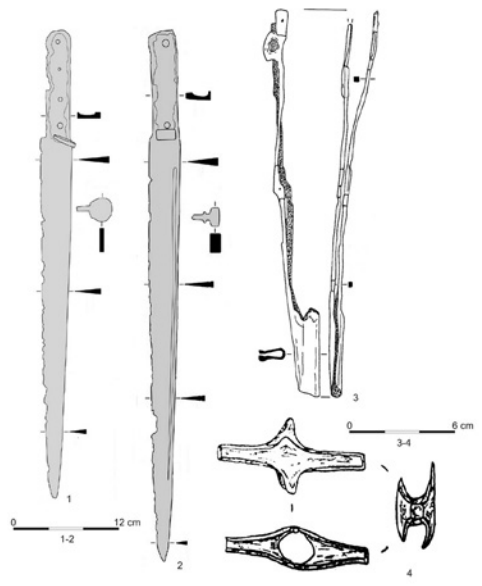

Рис. 10. Пізньосередньовічна біла (холодна) зброя з території Червоної Русі: корди з околиць села Нараїв (1) і з хребта Кострич (2), піхва кинджала з с. Мимонь (3) та гарда шаблі зі Львова (4) (1-2 – за Сичевський С., Безкоровайна Ю., Прокопенко В. *Корди...*, *rys. 1, 3*; 3 – за Kotowicz P. N. *Problematyka „Zamczyska” w Mymoni...*, *rys. 6:2*; 4 – за Мацкевий Л. *Археологічні...*, *rys. 152:6*).

також ми знаходимо тут ряд посилань на озброєння менших міст і окремих замків.

Надзвичайно важливим джерелом для відтворення озброєння є пам'ятки мистецтва тих часів. Попри те, що іноді їх цінність піддається сумніву, насамперед, через художні спрощення, а також залучення традиційних античних й ранньосередньовічних мотивів, і навіть фантастичних персонажів, проте, зазвичай, зображення найкраще показують лицарські обладунки³⁴. При дослідженні матеріалів Червоної Русі ми маємо кілька різноманітних (хоча їх не дуже багато) категорій іконографічних джерел, створених у мистецьких колах, пов'язаних як з латинською, так і візантійською культурами. Цікавим є той факт, що ці мистецькі кола не являли якихось ізольованих груп, але запозичували одне від од-

ного теми, іноді користуючись послугами художників, які працювали в іншому жанрі. Яскравим прикладом є ікони західної Русі XV ст., що зберігаються здебільшого в музеях Львова та Сянока, які окрім традиційних зразків, де святі воїни, зображені у класичному, візантійському антуражі, містять також мотиви, запозичені з готичного мистецтва (Рис. 3)³⁵. З іншого боку, присутні також роботи у виключно латинському стилі, як-то настінні розписи костелу в селі Гачув (укр. Гачів) біля Кросна (Рис. 4) або монастиря в м. Пшеворск (укр. Переворськ). Для них характерний набагато більший реалізм. А іконографічні зображення в іншому стилі зустрічаються нечасто. Варто відзначити, що з досліджуваних земель маємо лише одну лицарську надгробну плиту – львівського старости Рафала з Тарнова герба Леліва (†1441), розташовану у базиліці Св. Духа в Пшеворську (Рис. 5)³⁶.

Аналізуючи лицарське озброєння Червоної Русі, ми повинні також брати до уваги магнатів, які займали важливі посади на цій території, але поховані за її межами. Серед них: Вежбента з Браниць герба Гриф (сяніцький

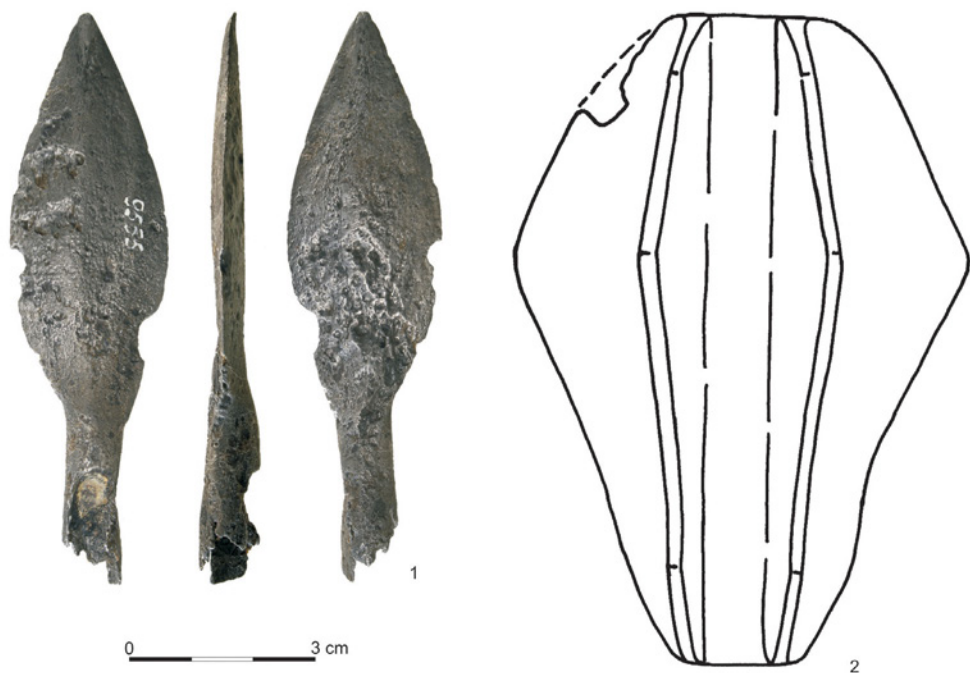

Рис. 11. Наконечник списа з замку „Соб’єнь” с. Монастирець біля Ліська (1) і верхівка булави зі Звенигороду (2) (1 – за Liwoch R. Grotz..., рис. 1:1; 2 – за Кирпичников А.Н. Военное дело... – С. 48, табл. XI:4).

староста, †1425) (Рис. 6), Ян II зі Спрови герба Одровонж (староста львівський, самбірський, жидачівський, стрийський, галицький, воєвода руський, †1485)³⁷, чи Фелікс з Панєва герба Годземба (каштелян львівський, староста жидачівський та стрийський, †1488).

Проте для дослідників середньовічного озброєння найважливішими є речові джерела. Вони повідомляють нам не тільки про форму чи розміри зброї, що використовувалась на даних теренах, але й надають можливість (за допомогою спеціалізованих досліджень) дізнатись про технологію її виготовлення. На жаль, у результаті різних історичних обставин, головне воєн, не вціліла жодна повна колекція середньовічної зброї, яка може бути пов'язана з територією Червоної Русі. І хоча в арсеналі Львівського історичного музею зберігаються пам'ятки озброєння (в основному мечі), успадковані від довоєнних Львівських музеїв, проте більшість із них не має точно визначеного місця походження. Тому фундаментальне значення для наших досліджень мають археологічні знахідки. При вивченні таких знахідок стає зрозумілою їхня значимість. Як правило, внаслідок тривалого перебування в землі, ці пам'ятки є некомплектними або ж і значно пошкодженими. Серед них найбільш важливими є артефакти, виявлені під час професійних розкопок, оскільки проаналізувавши контекст їх віднайдення, можна дійти висновків, як і коли вони потрапили під землю. Проблема в тому, що надзвичайні випадкові знахідки все частіше відкриваються чорними археологами. У цьому разі ми втрачаємо найважливіший пізнавальний елемент – вищезазначений історичний контекст відкриття цих пам'яток. Натомість отримуємо ненадійну, а іноді навіть неправдиву інформацію щодо місця та обставин знайдення цих предметів.

Однак наразі відомо вже принаймні кілька сотень екземплярів середньовічної зброї. За чисельністю переважають елементи, пов'язані з металюю зброєю – наконечники стріл лука і болти (арбалетні стріли), які в ході військових операцій часто використовувались масово та губились. Вони, як правило, виявляються під час дослідження середньовічних замків і доводять, що споруди були в облозі³⁸. Серед них трапляються такі рідкості, як наконечник арбалетної стріли з міста Кросно, прикрашений готичною літерою «V» і короною, увінчаною лілією³⁹ (Рис. 7). Рідше подібний характер мають кам'яні або свинцеві кулі з ручної вогнепальної зброї та артилерії⁴⁰ (Рис. 8).

Серед оприлюднених пам'яток Червоної Русі є кілька екземплярів холодної зброї – мечі, корди, стилети, шаблі та їх елементи⁴¹ (Рис. 9-10). На жаль, усі комплектні екземпляри походять із випадкових відкриттів, здійс-

Рис. 12. Пізньосередньовічні пластини панцирів з археологічних досліджень, які велися на замковому пагорбі в Сяноці і на руїнах замку „Соб'єнь” в с. Монастирець біля Ліська. Фот. Д. Шувальські.

Рис. 13. Пізньосередньовічні вудила з горodka в с. Мимонь і шпора (острога) з замкової гори в Сяноці. Фот. Д. Шувальські.

нених, зокрема, в річках (як біля міста Радимно), тощо. Аналогічним чином вціліло кілька екземплярів деревкової та ударно-роздрібноючої зброї⁴² (Рис. 11). Щоправда, ми маємо досить численні знахідки пізньосередньовічних чеканів і топорів, але їхня військова функція у багатьох випадках є сумнівною⁴³. Зовсім рідко трапляються елементи захисного озброєння, зокрема кілька наборів панциря (обладунку)⁴⁴ (Рис. 12) та кольчуги з Кросна⁴⁵. Натомість на території Червоної Русі ми не виявили жодного шолому, щита⁴⁶, або захисних елементів для рук та ніг. Більш численними є кінні

Рис. 14. Розташування місць археологічних розкопок на території колишньої Червоної Русі, де було виявлено численні колекції пізньосередньовічної зброї та озброєнь: 1 – Галич; 2 – Жидачів; 3 – Коросно (Krosno); 4 – Львів; 5 – Мимонь (Mymoń); 6 – Монастирець (Manasterzec); 7 – Перемишль (Przemysl); 8 – Радимно (Radymno); 9 – Сянік (Sanok); 10 – Урич.

обладунки, у вигляді шпор, стрепен, підков чи вудил, які найчастіше губляться за різноманітних обставин⁴⁷ (Рис. 13).

Завершимо цей короткий огляд пізньосередньовічного озброєння Червоної Русі кількома коментарями щодо подальших перспектив його дослідження. Безсумнівно, було б надзвичайно важливо комплексно вивчити усі писемні пам'ятки щодо аналізованого регіону. Після глибшого аналізу вони можуть вказати, чи Червона Русь була невід'ємною частиною Польського Королівства в плані озброєнь, чи вона характеризувалася певною своєрідністю. Вивчення цих джерел дозволило б також дати кількісну оцінку озброєння Руського воєводства під час воєн XV ст. між Польським Королівством та Мацеєм Корвіном, Турцією чи Молдовою, а також за спустошливих татарських набігів.

Надзвичайно важливо було б також поглибити дослідження військової іконографії. Так на повний аналіз чекають пам'ятки готичного станкового живопису, які зберігаються у Львівській картинній галереї, деякі з пам'яток латинського мистецтва з південного сходу Польщі, а також західноруського іконопису, в основному, з львівських колекцій.

Необхідним є глибоке вивчення колекцій музеїв, де зберігаються історичні пам'ятки з тих місць, що ми розглядаємо. Відображення знаних елементів озброєння на карті показує чітку диспропорцію між територіями південно-східної Польщі та західної України (Рис. 14). Проте ця диспропорція, безсумнівно, є штучною, і зумовлена, головним чином, незначною зацікавленістю українських дослідників цією темою. Дуже важливо було б поглибити вивчення фахівцями виявлених на цій території пам'яток, що дозволило б визначити технічний рівень зброї, яка тоді виготовлялась. Наразі є лише декілька металографічних аналізів, проведених кілька десятиліть тому в основному Єжи П'яковським над пам'ятками з околиць міста Сянік (пол. Санок).

Не можна також забувати про важливий аспект дослідження, яким є символіка зброї, котра відображається не лише у її назві, а й, перш за все, у зображеннях та написах, які її оздоблюють⁴⁸. Безумовно, треба було б дослідити ще можливий вплив найближчих сусідів Червоної Русі на зброю її війська. Аналізуючи це озброєння, не слід ігнорувати зразки, які ймовірно походили від кочівників з Чорного моря, Великого князівства Литовського⁴⁹, Молдови, Угорщини⁵⁰. На вивчення також чекає проблема успадкування деяких елементів озброєння Галицько-Волинського князівства⁵¹. Кульмінацією цієї роботи повинна бути монографія про озброєння Червоної Русі, яка б стала вихідним пунктом для подальших досліджень.

ПОСИЛАННЯ Й ПРИМІТКИ

- 1 *Paszkwicz H.* Polityka ruska Kazimierza Wielkiego. – Warszawa, 1925. – С.46-164.
- 2 *Baczkowski K.* Najazd węgierski na Podkarpacie w 1474 roku // *Rocznik Województwa Rzeszowskiego*, т. 9 – Rzeszów, 1978 – С. 125-134; *Plewczyński M.* Wojny Jagiellonów z wschodnimi i południowymi sąsiadami Królestwa Polskiego w XV wieku – Oświęcim, 2014 – С. 1-282.
- 3 *Zajączkowski S.* O wojskowych powinnościach sołtysów w Polsce w okresie monarchii stanowej // *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, т. XIX/1 – Białystok, 1973 – С. 23-59; *Zajączkowski S.* Obowiązki wojskowe wójtów w państwie polskim w okresie monarchii stanowej // *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, Т. 21 - Białystok, 1978 - С. 3-44; *Nadolski A., Dankowa J.* Uwagi o składzie i uzbrojeniu polskiej jazdy rycerskiej w latach 1350-1450 // *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*. Т. XXVI – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, 1983 – S. 91-110.
- 4 *Кирпичников А.Н.* Военное дело на Руси в XIII-XV вв. – Ленинград, 1976 – С. 1-136.
- 5 *Nadolski A. (ped.)* Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej 1350-1450 – Łódź, 1990 – С. 1-530; *Nowakowski A. (ped.)* Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej 1450-1500 – Toruń, 1998 (II видання – 2003) – С. 1-398.
- 6 *Кирпичников А.Н.* Военное дело... – С. 48, примітка 169, табл. XI:4. У своїй попередній праці Кирпичников датує цю пам'ятку на XIII або навіть 1. половину XIII ст. – *Кирпичников А.Н.* Древнерусское оружие 2. Копья, сулицы, боевые топоры, булавы, кистени IX-XIII вв. // *Археология СССР. Свод археологических источников*, Вып. E1-36 – Москва-Ленинград, 1966 – С. 28, 132. У свою чергу РЛівох не виключає навіть, що згадана булава походить щойно з XVII ст. – *Liwoch R.* Булавы z zachodniej Ukrainy // *Acta Militaria Mediaevalia*, т. II – Kraków-Sanok, 2006 – С. 75, кат. 24.
- 7 *Nadolski A. (ped.)* Uzbrojenie w Polsce... – С. 208-406; *Nowakowski A. (ped.)* Uzbrojenie w Polsce... – С. 125-304. Це був наслідок ранішої монографічної праці Я.Шимчака, присвяченої цим питанням – *Szymczak J.* Produkcja i koszty uzbrojenia rycerskiego w Polsce XIII-XV w. – Łódź, 1989 – С. 1-336.
- 8 *Nadolski A. (ped.)* Uzbrojenie w Polsce... – С. 52, 63, 73, 76-77, 79, 81, 119, 120, przyp. 58, гус. 56, 70 – де аналіз зображення св. Юрія зі Словіти, а також епітафії і надгробного каменя Вежб'єнти з Браниць, сянїцького старости; *Nowakowski A. (ped.)* Uzbrojenie w Polsce... – С. 27, 79, гус. 24, 46 – в якому знову було зображено св. Юрія зі Словіти (тут помилково як мідьорит) та обговорено епітафію Рафала Тарновського з базилики Св. Духа у м. Переворську (Пшеворск).
- 9 *Nadolski A. (ped.)* Uzbrojenie w Polsce... – С. 127, 138, 140, 158, гус. 31 – де обговорено стилет з Музею в Ярославі, топори з Радимна, булаву із Звенигорода і гаківницю зі Львова.
- 10 *Katalog broni w Muzeum imienia Lubomirskich – Lwów, 1876 – С. 2-4; Treter M.* Przewodnik po Muzeum imienia Księżąt Lubomirskich we Lwowie – Lwów, 1909 – С. 72, 75; *Терський С. В.* Середньовічна зброя у львівський музейних колекціях довоєнного часу: походження і склад // *Держава та Армія. Вісник Національного Університету „Львівська Політехніка”*, № 555 – Львів, 2006 – С. 14. Зараз більша частина цих мечів (15 екземплярів), датованих на XIV-XV ст. зберігаються у відділі зброї Львівського історичного музею. – пор. *Терський С. В.* Середньовічна зброя..., С. 16; *Петрик Н. Р.* Початки формування збірок військово-історичних пам'яток музеями Львова

(друга половина XIX – початок XX ст.) // *Гринчишин Б.* Знахідки середньовічних мечів як важливе джерело до вивчення військової справи в Галицько-Волинській державі, С. 89-95. У путівнику по виставах Музею Любомирських згадуються також „наконечники стріл, шпори, татарські стріли, широкі підкови, топори та сокири” – *Treter M.* Przewodnik..., С. 8.

- 11 *Badecki K.* Zbiory Bolesława Orzechowicza – Lwów, 1922 – С. 18, 20, 23, tabl. V, VII.
- 12 *Górski K.* Historia artylerji polskiej – Warszawa, 1902 – С. 16-17, 19-20, 22, 26-31, 219-222.
- 13 *Badecki K.* Średniowieczne ludwisarstwo lwowskie – Lwów-Warszawa-Kraków, 1921 – С. 43-44; *Mękicki R.* Muzeum Narodowe im. króla Jana III. Przewodnik po zbiorach – Lwów, 1936 – С. 49.
- 14 *Јędrzejowicz J.* Ciekawe wykopalisko // *Broń i Barwa*, T. 6/1 – Warszawa, 1939 – С. 20.
- 15 *A.S. (Schneider A.)* Badania i poszukiwania archeologiczne w Galicji w ostatnich latach // *Przegląd Archeologiczny*, p. I/I – Lwów, 1876 – С. 19.
- 16 *Kotowicz P. N.* Muzeum Towarzystwa „Łemkiewszczyzna” w Sanoku – przyczynek do historii polskiej i ukraińskiej archeologii w okresie międzywojennym // *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, т. 21, С. 299, ряс. 4.
- 17 *Nadolski A.* Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku – Łódź, 1954 – С. 1-296; *Hilczérówna Z.* Ostrogi polskie z X-XIII wieku – Poznań, 1956 – С. 1-148; *Кирпичников А.Н.* Древнерусское оружие 1. Мечи и сабли IX-XIII вв. // *Археология СССР.* Свод археологических источников, Вып. Е1-36 – Москва-Ленинград, 1966 – С. 1-180; *Кирпичников А.Н.* Древнерусское оружие 2..., С. 1-216; *Кирпичников А.Н.* Древнерусское оружие 3. Доспех. Комплекс боевых средств // *Археология СССР.* Свод археологических источников, Вып. Е1-36 – Ленинград, 1971 – С. 1-148; *Кирпичников А.Н.* Снаряжение всадника и верхового коня на Руси IX-XIII вв. // *Археология СССР.* Свод археологических источников, Вып. Е1-36 – Ленинград, 1973 – С. 1-140; *Медведев А. Ф.* Ручное метательное оружие. Лук и стрелы, самострел VIII-XIV вв. // *Археология СССР.* Свод археологических источников, Вып. Е1-36 – Москва, 1966 – С. 1-178.
- 18 Наприклад: *Kunysz A.* Osadnictwo wczesnośredniowieczne w granicach dawnej Ziemi Sanockiej, ze szczególnym uwzględnieniem Sanoka, w świetle źródeł archeologicznych // *Rocznik Województwa Rzeszowskiego*, T. III (1960-1961) – Rzeszów 1963 – ряс. 12:b; *Kunysz A., Persowski F.* Przemysł w starożytności i średniowieczu (od czasów najdawniejszych do roku 1340) – Rzeszów, 1966 – ряс. 53:b; *Żurowski T. R.* Sobień nad Sanem // *Sprawozdanie Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1965* – Rzeszów, 1966 – С. 96, ряс. 4-5; *Żurowski T. R.* Sobień nad Sanem. *Prace archeologiczne i konserwatorskie w 1966 r.* // *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1966* – Rzeszów, 1968 – С. 201, ряс. 17:b,e; *Janowski J.* Nowe nabytki Muzeum w Krośnie // *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1967* – Rzeszów 1971 – С. 195-198, ряс. 1, 4-5; *Żurowski T. R.* Sobień nad Sanem – badania archeologiczno-architektoniczne w roku 1967 // *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1967* – Rzeszów 1971 – С. 143-144, ряс. 5, 10:a-c,f-g; *Cabalska M.* Grodzisko w Mymoniu, pow. Krosno w świetle badań archeologicznych // *Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne*, T. 3 – Warszawa, 1975 – С. 333, ряс. 3:a-c, g-j, l; *Koperski A.* Miecz średniowieczny z Radymna, pow. Jarosław // *Wiadomości Archeologiczne*, T. 40/3 – Warszawa, 1975 – С. 427-428; *Żurowski T. R.* Sobień nad Sanem – badania archeologiczno-architektoniczne w latach 1968-1969 //

- Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za lata 1970-1972 – Rzeszów 1975 – ryc. 22:7, 23, 24:10-15; *Koperski A.* Zespół zabytków archeologicznych z Radymna w zbiorach Muzeum Okręgowego w Przemyślu // *Materiały i Studia Muzealne*, T. 3 – Przemyśl, 1980 – C. 95-117.
- 19 *Мацкевий Л.* Археологічні пам'ятки Львова – Львів, 2008 – рис. 122.
 - 20 *Cabalska M.* Wędzidło typu huńskiego z Mymonia, pow. Sanok // *Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za 1965 r.* – Rzeszów, 1966 – C. 59-61; *Cabalska M.* Wędzidła z pobocznikami z wielowarstwowych stanowisk wczesnośredniowiecznych // *Wiadomości Archeologiczne*, t. 35 - Warszawa, 1970 – C. 14-19, ryc. 1:a.
 - 21 *Nosek E.* Wyniki analizy metaloznawczej wędzidla z Mymonia, pow. Sanok // *Sprawozdanie Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za rok 1965* – Rzeszów, 1966 – C. 62; *Mazur A., Nosek E.* Porównanie technologii wykonania wędzideł z Chełmca, pow. Nowy Sącz, Mymonia, pow. Sanok i Nowej Huty-Pleszowa // *Materiały Archeologiczne*, t. 8, C. 215-222; *Piaskowski J.* Metaloznawcze badania wczesnośredniowiecznych narzędzi żelaznych z Radymna, woj. przemyskie // *Materiały i Studia Muzealne*, t. IV – Przemyśl, 1981 – C. 174-184, ryc. 1:1,3,5, 2:1,3,5; *Piaskowski J.* Metaloznawcze badania starożytnych i wczesnośredniowiecznych przedmiotów żelaznych i żuźla z południowo-wschodnich ziem Polski // *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za lata 1976-1979* – Rzeszów, 1984 – C. 194, ryc. 8:42-4.
 - 22 *Konieczny K.* Ręczna broń palna w Polsce w XV i XVI wieku // *Muzealnictwo Wojskowe*, t. 2 – Warszawa, 1964 – tabl. VI; *Głosek M., Nadolski A.* Miecze średniowieczne z ziem polskich – Łódź, 1970 – kat. 52, tabl. XVII:52; *Kobielski S.* Polska broń. Broń palna – Wrocław 1975 – ryc. 10; *Kajzer L.* Uzbrojenie i ubiór rycerski w średniowiecznej Małopolsce w świetle źródeł ikonograficznych – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1976 – C. 70-71, 75 ryc. 12, 23; Broń średniowieczna z ziem polskich, red. A. Nadolski – Łódź, 1978 – kat. 177, tabl. 32; *Głosek M.* Miecze środkowoeuropejskie z X-XV w. – Warszawa, 1984 – kat. 308; *Lewandowski M.* Puginały średniowieczne z ziem polskich // *Mediaevalia Archaeologica*, red. A. Nadolski – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, 1986 – C. 112, kat. 30, tabl. IV:4.
 - 23 *Кирпичников А.Н.* Военное дело... – С. 48, примітка 169, табл. XI:4.
 - 24 *Фіголь М.* Мистецтво стародавнього Галича – Київ, 1997, С. 200; *Koperski A.* Katalog // *Dzieje Przemyśla. Tom I. Osadnictwo pradziejowe i wczesnośredniowieczne. Część I.* Źródła archeologiczne do pradziejowego i wczesnośredniowiecznego Przemyśla – Przemyśl, 2001 – Ryc. 60:B; *Kotowicz P.* Militaria średniowieczne w zbiorach Muzeum Historycznego w Sanoku – Sanok, 2002 – passim; *Рошко М.* Зброя дального бою стародавньої Тустані (Наконечники стріл лука та самостріла (арбалета) // *Записки Наукового Товариства імені Шевченка*, т. CCXLIV – Львів 2002 – С. 305, 306-307, рис. 7-8; *Koperski A.* Początki osadnictwa słowiańskiego i rozwój wczesnośredniowiecznego Przemyśla // *Dzieje Przemyśla. Tom I. Osadnictwo pradziejowe i wczesnośredniowieczne. Część II.* Analiza źródeł i synteza – Przemyśl, 2004 – C. 107; *Kotowicz P. N.* Wojowie i rycerze. Uzbrojenie średniowieczne na pograniczu polsko-rusko-słowackim. Katalog wystawy – Sanok 2004 – kat. 86-107, 109-110, 127, 129, 133, 135, 137, 151, 153, 158-159; *Kotowicz P. N.* Problematyka „Zamczyska” w Mymoniu w świetle zabytków archeologicznych ze zbiorów Muzeum Historycznego w Sanoku // *Seminarium Trepczańskie* – Sanok, 2007 – C. 59-63, ryc. 6:2-3, 7:1-5; *Kotowicz P. N., Chlewicki R.* O pożytkach z archiwów. Późnośredniowieczny trzewik pochwy miecza z badań Tadeusza R. Żurowskiego na zamku „Sobień” w Manastercu

- // *Variae Sententiae*. Księga jubileuszowa Działu Archeologii Muzeum Okręgowego w Rzeszowie, red. J. Podgórska-Czopek – Rzeszów, 2010 – С. 139-162; *Liwoch R.* Groty spod zamku Sobień w Manastercu // *Acta Militaria Mediaevalia*, т. IX – Kraków-Rzeszów-Sanok, 2013, С. 239-240; *Гринчишин Б.* Знахідки середньовічних мечів... // *Історія давньої зброї*. Дослідження 2014 – Київ 2014 – С. 89-95; *Заремба А.* Мечи XIV-XV веков в музеях юго-западной Украины // *Воинские традиции в археологическом контексте: от позднего латена до позднего средневековья* – Тула, 2014 — С. 178, рис. 5; *Котовіч П. Н., Миська Р., Поясник Н.* Середновічні та ранномодерні елементи спорядження вершника та кінської зброї з фортеці Тустань // *Пам'ятки Тустані в контексті освоєння Карпат у доісторичну добу та в середновіччі; проблеми їх збереження та використання*. Збірник тез, red. Р. Миська et al – Львів, 2016 – С. 16-17.
- 25 *Корчинський О.* Зудеч (короткий підсумок археологічних досліджень) // *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, Вип. 11 – Львів 2007 – рис. 7-8; *Мацкевий Л.* Археологічні..., рис. 152:6; *Kotowicz P. N. Muzyczuk A.* Militaria średniowieczne z Królewskiego Miasta Krosna // *Acta Militaria Mediaevalia*, Т. 4 – Kraków-Sanok, 2008 – С. 125-166; *Glinianowicz M., Kotowicz P. N.* Dwa nieznanе różnośredniowieczne miecze z południowo-wschodniej Polski // *Arma et Medium Aevum. Studia nad uzbrojeniem średniowiecznym*, red. P. Kucypera, P. Pudło, G. Żabiński – Toruń, 2009 – С. 182-197; *Kotowicz P. N.* Architektura obronna i wyposażenie załogi zamku sanockiego w różnym średniowieczu // *Фортеця. Збірник Заповідника „Тустань” на пошану Михайла Рожка* – Львів, 2009 – С. 366-378; *Kotowicz P. N., Glinianowicz M.* Różnośredniowieczny miecz z sygnowaną głowicą z okolic Jaślisk w ziemi sanockiej // *Non Sensistis Gladius. Studia ofiarowane Marianowi Głoskowi w 70. rocznicę urodzin*, red. O. Ławgynowicz, J. Maik, P. A. Nowakowski – Łódź, 2011 – С. 201-218; *Скарби підземного Львова*. Каталог виставки археологічних знахідок із досліджень Ратівної Археологічної Служби у Середмісті Львова – Львів 2011 – С. 110-111, кат. 242-243, 246-248; *Wojcieszuk N.* (red.) Uratowane skarby podziemnego Lwowa. Katalog wystawy – Lwów, 2016, С. 19, 56, 98; *Сичевський С., Безкоровайна Ю., Прокопенко В.* Корди: пізньосередньовічна холодна зброя з нових надходжень Національного музею історії України // *Історія давньої зброї*. Дослідження 2016, Том II – Київ 2017 – С. 127-129, 131-132, рис. 1, 3.
- 26 *Nowakowski P. A.* Analiza archeologiczna militariów z Radymna woj. przemyskie // *Przemyskie Zapiski Historyczne*, т. XI – Przemyśl, 1998 – С. 12-17, 29, кат. 1,4,6,31, tabl. 1:1, 3, 4:2, 13:1; *Biborski M., Żabiński G.* Two Late Medieval Swords from Little Poland // *Acta Archaeologica Carpathica*, т. 41 – Kraków 2006 – С. 151, Fig. 3:b.
- 27 *Pela W.* The King and fashion – Comments on discoveries of cup heel spurs throught Central Europe, from the second half of the 15th century // *Medieval Europe*. Basel 2002. 3rd International Conference of Medieval and later Archaeology, red. G. Helmig – Heringen, 2002 – С. 336, Fig. 2:b; *Nowakowski P. A.* Arsenaly domowe rycerstwa polskiego w średniowieczu – Toruń, 2006 – С. 47, 50, 51, 61-62, 71-72, 90-91, 113, 116-117, 127, 129, 131-133, 135, 137-138, 154-155, 174, tabl. 7-11, 39-42; *Glinianowicz M.* Elementy uzbrojenia na późnośredniowiecznych malowidłach z kościoła w Haczowie // *Acta Militaria Mediaevalia*, т. IV – Kraków-Sanok, 2008 – С. 61-85.
- 28 *Grotowski P.* Motyw gotyckiej zbroi płytowej jako wczesny przejaw okcydentalizacji w ruskim malarstwie ikonowym XV wieku // *Artifex Doctus. Studia ofiarowane profesorowi Jerzemu Gadomskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, т. II – Kraków, 2007 – С. 47-56; *Jara*

- K., *Glinianowicz M., Kotowicz P. N.* Ikony ze zbiorów sanockich muzeów jako źródło do poznania uzbrojenia pogranicza Małopolski i Rusi Czerwonej w późnym średniowieczu // *Cum Arma per Aeva. Uzbrojenie indywidualne na przestrzeni wieków*, red. P. Kucypera, P. Pudło – Toruń, 2011 – C. 222-273.
- 29 *Świętosławski W.* Strzemiąca średniowieczne z ziem polskich – Łódź, 1990 – kat. 138; *Nowakowski A.* Wojskowość w średniowiecznej Polsce – Malbork, 2005 – C. 91, ryc. 57; *Bogacki M.* Broń wojsk polskich w okresie średniowiecza – Zakrzewo, 2009 – ryc. 81:B, 88: C, 101; *Strzyż P.* Średniowieczna broń palna w Polsce. Studium archeologiczne – Łódź, 2011 – C. 22, 60, tabl. IV:3-7, XXXIX:1-9, XLIII:3,8-9,18-20, tab. 1:7, 9, 2:24-28, 84, 393, 915-916, 923-929; *Strzyż P.* Broń palna w Europie Środkowej w XIV-XV w. – Łódź 2014 – C. 47-48, 114, 127, 140-141, tabl. XI:3-7, CI:3, 8-9, 30-32, 40; *Marek L.* Średniowieczne uzbrojenie Europy łacińskiej jako *Ars Emblematica* // *Wratislavia Antiqua*, t. 22 – Wrocław, 2017 – C. 155, ryc. 259:b.
- 30 Наприклад: *Мальченко О.* Арсенали українських замків XV-XVII ст. – Київ, 2004; *Szymczak J.* Początki broni palnej w Polsce (1383-1533) – Łódź, 2004.
- 31 *Грушевський М.* Матеріали до історії суспільно-політичних й економічних відносин Західної України. Ч. 1 – Львів, 1906 – C. 1, 4-5, 8-9, 10, 13, 18, 25, 28, 37, 41, 59, 65; *Zajączkowski S.* O wojskowych powinnościach..., C. 23-59; *Zajączkowski S.* Obowiązki wojskowe..., C. 3-44; *Nadolski A., Dankowa J.* Uwagi o składzie..., C. 91-110.
- 32 Наприклад: Najstarsza księga miejska. 1382-1389 // *Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta*, t. 1, red. A. Czołowski – Lwów, 1892; *Górski K.* Historia piechoty polskiej – Kraków, 1893 – C. 222-223; *Księga przychodów i rozchodów miasta*. T. 1. 1404-1414 // *Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta*, t. II, wyd. A. Czołowski – Lwów, 1896; *Księga przychodów i rozchodów miasta*. T. 2. 1414-1426 // *Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta*, t. III, wyd. A. Czołowski – Lwów, 1905; *Księga ławnicza miejska 1441-1448* // *Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta*, t. IV, wyd. A. Czołowski, S. Jaworski – Lwów, 1921; *Charewiczowa Ł.* Handel średniowiecznego Lwowa – Lwów, 1925; *Acta officii consistorialis leopoliensis antiquissima*, t. 1 // *Zabytki Dziejowe*, t. 2, red. W. Rolny - Lwów, 1927; *Badecki K.* Zaginione księgi średniowiecznego Lwowa: studium rekonstrukcyjne // *Kwartalnik Historyczny*, T. 41 – Lwów, 1927 – C. 556, 560, 564; *Charewiczowa Ł.* Lwowskie organizacje zawodowe za czasów Polski przedrozbiorowej – Lwów, 1929; *Acta officii consistorialis leopoliensis antiquissima*, t. 2 // *Zabytki Dziejowe*, t. 3, red. W. Rolny - Lwów, 1930; *Arlamowski K.* Dzieje przemyskich cechów rzemieślniczych w dawnej Polsce – Przemyśl, 1931 – C. 11-12, 190, 204; *Gilewicz A.* Przyjęcia do prawa miejskiego we Lwowie w latach 1405-1604 // *Studia z historii społecznej i gospodarczej poświęcone prof. dr. Franciszkowi Bujakowi* – Lwów, 1931 – C. 393-394; *Księga ławnicza*, t. 1-2 // *Pomniki dziejowe Przemyśla*, t. 1-2, red. J. Smółka, Z. Tymińska – Przemyśl, 1936; *Materiały do historii miasta Sambora. 1390-1795*, wyd. A. Dörflerówna – Lwów, 1936; *Fastnacht A.* Słownik historyczno-geograficzny ziemi sanockiej w średniowieczu, cz. 1 (A-I) – Brzozów, 1991; *Fastnacht A.* Słownik historyczno-geograficzny ziemi sanockiej w średniowieczu, cz. 2 (J-N) – Brzozów, 1998; *Fastnacht A.* Słownik historyczno-geograficzny ziemi sanockiej w średniowieczu, cz. 3 (O-Z) – Kraków, 2002.
- 33 Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie, t. I-XIX, red. K. Liske, A. Prochaska – Lwów, 1868-1906.
- 34 *Nadolski A. (ped.)* Uzbrojenie w Polsce..., C. 23-25.

- 35 *Гелитович М.* Українські ікони XIII – початку XVI століть зі збірки Національного музею у Львові імені Андрія Шептицького – Київ, 2014 – кат. 35-36, 39-42, 49, 81, 106.
- 36 *Nowakowski P. A.* Arsenaly domowe..., tabl. 16-17.
- 37 *Nowakowski P. A.* Arsenaly domowe..., tabl. 7-11, 39-42.
- 38 *Kunysz A.* Osadnictwo wczesnośredniowieczne..., ryc. 12:b; *Żurowski T. R.* Sobień nad Sanem..., C. 91, 96, ryc. 4-5; *Żurowski T. R.* Sobień nad Sanem. Prace..., C. 201, ryc. 17:e; *Żurowski T. R.* Sobień nad Sanem – badania..., ryc. 24:10-15; *Żurowski T. R.* Sobień nad Sanem – badania archeologiczno-architektoniczne w roku 1967..., C. 144, ryc. 10:a-c; *Cabalska M.* Grodzisko w Mymoniuni..., C. 333, ryc. 3:a-c, h-j; *Koperski A.* Katalog..., ryc. 60:B; *Kotowicz P.* Militaria średniowieczne..., C. 8-10, кат. 5-44, 64-66, 69, 73-78, tabl. III: 7-12, IV:1-4,6-12, V:1-6,10-13, VI:1-9, VII:1-7,9-12, IX:1-3; *Рожко М.* Зброя дального бою..., C. 305, 306-307, рис. 7-8; *Kotowicz P. N.* Wojowie i rycerze..., кат. 87-103, 158-159, fot. 21; *Kotowicz P. N.* Problematyka „Zamczyska” w Mymoniuni..., C. 60, ryc. 7:1-3; *Корчинський О.* Зудеч..., рис. 7; *Kotowicz P. N.* *Muzyczuk A.* Militaria średniowieczne..., C. 140-142, ryc. 9:1-5; *Мацкевий Л.* Археологічні..., рис. 122:4-8; *Kotowicz P. N.* Architektura obronna..., C. 376-377, ryc. 3:2-7; *Скарби підземного Львова...*, C. 110-111, кат. 242-243; *Liwoch R.* Groty..., C. 239-240, ryc. 1:2-3; *Wojcieszczuk N. (red.)* Uratowane skarby..., C. 19.
- 39 *Kotowicz P. N.* *Muzyczuk A.* Militaria średniowieczne..., C. 135-140, ryc. 7-8; *Marek L.* Średniowieczne uzbrojenie..., C. 155, ryc. 259:b.
- 40 *Żurowski T. R.* Sobień nad Sanem – badania archeologiczno-architektoniczne w roku 1967..., C. 136, 143-144, ryc. 5; *Kotowicz P.* Militaria średniowieczne..., C. 15, кат. 56-61, fot. 1; *Kotowicz P. N.* Wojowie i rycerze..., кат. 104-107; *Kotowicz P. N.* *Muzyczuk A.* Militaria średniowieczne..., C. 142-144, ryc. 9:6-11; *Kotowicz P. N.* Architektura obronna..., C. 373-376, ryc. 2:1-2, 3:1; *Strzyż P.* Średniowieczna broń palna w Polsce..., C. 22, 60, tabl. IV:3-7, XXXIX:1-9, XLIII:3,8-9,18-20, tabl. 1:7, 9, 2:24-28, 84, 393, 915-916, 923-929; *Strzyż P.* Broń palna w Europie Środkowej..., C. 47-48, 114, 127, 140-141, tabl. XI:3-7, CI:3, 8-9, 30-32, 40.
- 41 *Jeźrzejowicz J.* Ciekawe..., C. 20; *Koperski A.* Miecz średniowieczny..., C. 427-428; *Koperski A.* Zespół..., C. 97, кат. 1, ryc. 2; *Lewandowski M.* Pugały średniowieczne..., C. 112, кат. 30, tabl. IV:4; *Фіголь М.* Мистецтво..., C. 200; *Nowakowski P. A.* Analiza..., C. 12-14, кат. 1, 4, tabl. 1:1,3; *Kotowicz P. N.* Wojowie i rycerze..., кат. 127; *Kotowicz P. N.* Problematyka „Zamczyska” w Mymoniuni..., C. 58-59, ryc. 6:2; *Мацкевий Л.* Археологічні..., рис. 122:16, 152:6; *Biborski M., Żabiński G.* Two Late Medieval Swords..., C. 151, Fig. 3:b; *Glinianowicz M., Kotowicz P. N.* Dwa nieznanne..., C. 182-197; *Kotowicz P. N.* Architektura obronna..., C. 377; *Kotowicz P. N., Chlewicki R.* O pozostałościach z archiwów..., C. 139-162; *Kotowicz P. N., Glinianowicz M.* Późnośredniowieczny miecz..., C. 201-218; *Заремба А.* Мечи XIV-XV веков..., C. 178, рис. 5; *Сичевський С., Безкоровайна Ю., Прокопенко В.* Корди..., C. 127-129, 131-132, рис. 1, 3.
- 42 *Кирпичников А.Н.* Военное дело... – C. 48, примітка 169, tabl. XI:4; *Kotowicz P.* Militaria średniowieczne..., C. 6, кат. 3, tabl. I:5; *Kotowicz P. N.* Wojowie i rycerze..., кат. 87, fot. 20; *Liwoch R.* Groty..., C. 239, ryc. 1:1.
- 43 *Janowski J.* Nowe nabytki..., C. 195-196, ryc. 1 (тут неправильне датування пам'ятки); *Głosek M.* Późnośredniowieczna..., C. 30, 35, 39, 41-42, кат. 9, 46, 77-78, 86-92, 94-95, tabl. VII:E, XI:E, XV:E-F, XVIII:F, XX:D-E,G-H, XXII:D-E, XXV:B, XXXIII:C, XXXVI:C,E; *Nowakowski P. A.* Analiza archeologiczna..., C. 18-21, кат. 6, 14-21, tabl. 4:2, 6:3, 7:1-3,

- 8:1-3, 9:1-2; *Ławrynowicz O., Strzyż P.* Nowe zabytki broni obuchowej z okolic Roztocza // *Archeologia Polski Środkowowschodniej*, т. VI – Lublin, 2001 – С. 263, рис. 2:7; *Koperski A.* Początki..., С. 108; *Kotowicz P. N.* Wojowie i rycerze..., кат. 129, 133, 135, 137, 153, fot. 30, 33; *Kotowicz P. N.* Nieznany topór późnośredniowieczny z Radymna w zbiorach archeologicznych Muzeum w Jarosławiu // *Acta Militaria Mediaevalia*, т. I – Kraków-Sanok, 2005, С. 165-169; *Корчинський О.* Зудеч ..., рис. 17; *Kotowicz P. N. Muzyczuk A.* Militaria..., С. 131-133, рис. 4:1-2. Особливо суперечливим здається зараз військове призначення черешкових сокир, відомих між іншим з Галича і Перемишля, що інколи розглядається як частина обладнання монгольських воїнів, а іноді навіть особливий вид пізньосередньовічного бердиша – *Kita A., Kokowski A.* Znalezione ze „Starego Sanu” w Przemyślu // *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego*, т. 24 – Rzeszów 2003 – С. 355-359; *Терський С. В.* 3 історії української зброї XIII-XVIII ст. Сокири-бердиші та алебарди // *Держава та Армія. Вісник Національного Університету „Львівська Політехніка”*, Но. 528 – Львів 2005 – С. 18-19, рис. 1:3,7; *Kotowicz P. N., Michalak A.* Late medieval battle-axes with tangs from the Polish lands. A component of Tatar or local weaponry? // *Fasciculi Archaeologiae Historicae*, т. XX – Łódź 2007 – С. 9-21. З недавніх відкриттів: *Wojcieszczuk N. (ped.)* Uratowane skarby..., С. 56. Багато (в тому числі пізньосередньовічна іконографія) вказує проте на це, що були цез знаряддя, які використовувались головним чином при обробці шкіри.
- 44 *Żurowski T. R.* Sobień nad Sanem. Prace..., С. 201, рис. 17:b; *Żurowski T. R.* Sobień nad Sanem – badania..., рис. 22:7, 23; *Kotowicz P.* Militaria średniowieczne..., С. 10-11, кат. 45-51, tab. IX:11-13,15-18; *Корчинський О.* Зудеч..., рис. 8; *Kotowicz P. N. Muzyczuk A.* Militaria średniowieczne..., С. 148-149, рис. 12:1.
- 45 *Kotowicz P. N. Muzyczuk A.* Militaria średniowieczne..., С. 144-148, рис. 10-11.
- 46 Фрагментом щита, звичайно, не є прикрашений напівкруглими заклепками листовий метал, виявлений під час дослідження замку „Соб’єнь” і с. Монастирець біля Лиська (Польща) – *Żurowski T. R.* Sobień nad Sanem – badania archeologiczno-architektoniczne w roku 1967..., С. 143-144, рис. 10:e.
- 47 *Kunysz A., Persowski F.* Przemyśl..., рис. 53:b; *Janowski J.* Nowe nabytki..., С. 197, рис. 4-5; *Żurowski T. R.* Sobień nad Sanem – badania archeologiczno-architektoniczne w roku 1967..., С. 144, рис. 10:f-g; *Cabalska M.* Grodzisko w Mymoniu..., С. 333, рис. 3:g, ł; *Koperski A.* Zespół..., С. 100, кат. 32, рис. 33; *Świętosławski W.* Strzemia..., кат. 138; *Nowakowski P. A.* Analiza..., С. 29, кат. 31, tabl. 13:1; *Kotowicz P.* Militaria średniowieczne..., С. 12-13, кат. 52-55, 67-68, tab. X:2,4-5, XI:4-5, XII:4; *Kotowicz P. N.* Wojowie i rycerze..., кат. 110, 151, fot. 22; *Корчинський О.* Зудеч..., рис. 8; *Kotowicz P. N.* Problematyka „Zamczyńska” w Mymoniu..., С. 61-63, рис. 6:3, 7:5; *Kotowicz P. N. Muzyczuk A.* Militaria średniowieczne..., С. 149-153, рис. 12:2-4, 13, 14:1-4, 15; *Мацкевий Л.* Археологічні..., рис. 122:28-29; *Kotowicz P. N.* Architektura obronna..., С. 377-378, рис. 3:8-12; *Скарби підземного Львова...*, С. 110-111, кат. 246-248; *Wojcieszczuk N. (ped.)* Uratowane skarby..., С. 56, 98.
- 48 *Marek L.* Średniowieczne uzbrojenie Europy łacińskiej..., passim.
- 49 Наприклад: *Rackevičius G.* Arbaletas ir lankas Lietuvoje XIII-XVI a. – Vilnius, 2002; *Бохан Ю.* Зброя Вялікага княства Літоўскага 1385-1576 – Мінск, 2003.
- 50 Наприклад: *Kalmár J.* Régi magyar fegyverek - Budapest, 1971.
- 51 Питання озброєння Галицько-Волинської Русі все ще однак чекає свого монографа – *Кійко В.І.* Історіографія розвитку військової справи у Галицько-Волинському

Князівстві // Держава та Армія. Вісник Національного Університету „Львівська Політехніка”, № 634 – Львів, 2008 – С. 137. Звичайно, цієї теми не вичерпує ні стаття В. М. Петегирича: Оружие и снаряжение всадника // Археология Прикарпатья, Волини и Закарпатья (реннесплавянский и древнерусский периоды), ред. В. М. Петегирич – Київ, 1990. – С. 163-171), ні причинкарські праці інших авторів – наприклад: *Liwoch R. Buławy z zachodniej Ukrainy* // Acta Militaria Mediaevalia, т. II – Kraków-Sanok, 2006, С. 67-78; *Liwoch R. Zachodnioukraińskie miecze i trzewiki pochew mieczowych od X do połowy XIII w.* // Acta Militaria Mediaevalia, т. IV – Kraków-Sanok, 2008, С. 39-59; *Возний І. П., Федорук А. В.* Вістря стріл Х–XIV ст. з території між Верхнім Сіретом та Середнім Дністром // Держава та Армія. Вісник Національного Університету „Львівська Політехніка”, № 670 – Львів, 2010 – С. 30-39; *Возний І. П., Федорук А. В.* Військовий обладунок і спорадження вершника Х – XIV ст. на території між Верхнім Сіретом і Середнім Дністром // Археологія, № 4 – Київ, 2012 – С. 62-73; *Греков В. Д.* До питання історії захисного обладунку воїнів Південно-Західної Русі Х – першої половини XIII ст. // Держава та Армія. Вісник Національного Університету „Львівська Політехніка”, № 724 – Львів, 2012 – С. 49-55; *Пивоваров С. В.* Металеві навершя булав з давньоруських пам’яток Буковини // Держава та Армія. Вісник Національного Університету „Львівська Політехніка”, № 724 – Львів, 2012 – С. 32-35; *Терський С. В.* Меч у Галицькому та Волинському князівствах (XI – перша половина XIII ст.) // Держава та Армія. Вісник Національного Університету „Львівська Політехніка”, № 752 – Львів, 2013 – С. 5-13; *Возний І. П.* Ударное вооружение Северной Буковины XII – первой половины XIII вв. // Время войны. Победители и побежденные, Stratum Plus, № 4 – Санкт-Петербург-Кишинев-Одесса-Бухарест, 2014, С. 55-64; *Терський С. В.* Кістень у Галицькому та Волинському князівствах (X–XIV ст.) // Держава та Армія. Вісник Національного Університету „Львівська Політехніка”, № 784 – Львів, 2014 – С. 3-12; *Терський С., Омельчук Б.* Рогові кістені у Галицькому та Волинському князівствах (X–XIII ст.) // Военна історія України. Галичина та Закарпаття. Науковий збірник Матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної заочної конференції, ред. Тинченко Я.Ю., Давидюк В.В., Міненко Л.М. – Київ, 2014 – С. 9-12.

Відомості про автора. *Piotr N. Kotowicz*, доктор археології, Історичний музей у Сяніку (Польща).

About Author. *Piotr N. Kotowicz*, Ph.D., Archaeology, Adjunct, Historical Museum in Sanok (Poland), e-mail: p_kotowicz@o2.pl